

КОНСТИТУЦІЙНЕ І МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.21

С. С. Андрейченко

ВПЛИВ ВИНИ НА ТЯЖКІСТЬ І НАСЛІДКИ МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ

Досліджено один із ключових аспектів вини у сфері міжнародної відповідальності держав, а саме – здатність впливати на тяжкість і наслідки міжнародно-протиправного діяння. Встановлено, що вина має значення у розмежуванні звичайних (ordinary) і серйозних порушень зобов'язань, що очевидні з імперативних норм загального міжнародного права; на вину зважають у визначенні обсягу міжнародної відповідальності; вона впливає на форми міжнародної відповідальності, а також на розмір відшкодування.

Ключові слова: міжнародна відповідальність, вина держави, міжнародно-протиправне діяння, Комісія міжнародного права ООН.

Постановка проблеми. Проблематика міжнародної відповідальності держав продовжує перебувати під пильною увагою вчених-міжнародників. Відповідальність у міжнародному праві виконує винятково важливу роль у міжнародно-правовому регулюванні, оскільки за відсутності надійних засобів забезпечення норми міжнародного права не здійснюють реальний вплив на міжнародні відносини.

Одним із центральних у вченні про міжнародно-правову відповідальність держав є поняття вини. Питання про вину в міжнародному праві обумовлює різні судження і не має однозначного вирішення. Це цілком зрозуміло, адже вина є одним із складновстановлюваних явищ у міжнародній юридичній практиці. Комісія міжнародного права ООН, зважаючи на існування розбіжностей і дискусій, зокрема щодо труднощів у доказуванні вини, не включила вину до складу протиправного діяння як необхідний елемент. Іншою причиною не включати тему вини в проект статей Комісією міжнародного права ООН (далі – КМП) є суперечливість судової практики в галузі відповідальності держав. Як констатує О. Діджельман (O. Diggelmann), судова практика з цього питання завжди була різною, і міжнародні та арбітражні суди

здебільшого не бажали, або, принаймні, не були спроможні вирішувати це питання принципово [1, с. 298].

Водночас справедливо зауважив Ю. Ю. Блажевич, що вина у будь-якому разі повинна вважатися фактором, що впливає на відповідальність [2, с. 90]. У зв'язку з цим, безсумнівно, актуальним є дослідження сутності категорії «вина» у міжнародному праві та пов'язаних із нею проблем.

Стан дослідження. Питання відповідальності за вчинення міжнародно-протиправних діянь, зокрема проблема вини в міжнародному праві, розглядалися такими зарубіжними вченими, як Я. Броунлі, В. А. Василенко, Дж. Кроуфорд, Ю. М. Колосов, П. М. Куріс, Д. Б. Левін, В. А. Мазов, Л. Ф. Оппенгейм, Г. І. Тункін та ін.

Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої праці окремим питанням міжнародної відповідальності, можна назвати В. Ф. Антипенка, Ю. Ю. Блажевича, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, А. І. Дмитрієва, Н. А. Зелінську, І. І. Лукашука, В. В. Мицика, Є. Л. Стрельцова та ін.

У дослідженнях авторитетних учених, що є значним внеском у теорію та практику реалізації міжнародної відповідальності, не приділяється належна увага низці проблем, пов'язаних із виною держав, зокрема таким: тлумаченню первинних норм у ракурсі проблеми вини; ролі вини у розмежуванні міжнародної відповідальності за протиправні діяння і відповідальності за дії, не заборонені міжнародним правом; співвідношенню вини органів держави і вини держави; ролі вини у встановленні тяжкості і наслідків міжнародно-протиправного діяння.

Мета статті полягає у дослідженні впливу вини на тяжкість і наслідки міжнародно-протиправного діяння, зокрема на форми відповідальності, розміри відшкодування.

Мета обумовила постановку таких завдань: визначити сутність поняття «вина» у міжнародному праві; встановити значення вини у встановленні тяжкості міжнародно-протиправного діяння; охарактеризувати роль вини під час визначення форм відповідальності, розміру відшкодування.

Виклад основних положень. У доктрині міжнародного права відсутня загальна позиція щодо сутності і поняття вини. На думку авторів підручника з міжнародного права за загальною редакцією В. А. Ліпкана, «...вина є складним поняттям, яке навряд чи взагалі може застосовуватися до держави, але доведення вини держави для

несення нею відповідальності за міжнародно-протиправні діяння є не обов'язковим, але це не означає відсутності такої вини, оскільки вина держави презюмується» [3, с. 249].

Дотепним є приклад, наведений А. Гаттіні (A. Gattini) у статті, присвяченій питанню про місце вини в Статтях КМП про відповідальність держав, «Курити чи не курити: Деякі зауваження про дійсне місце вини в Статтях КМП про відповідальність держав» (1999): «Джагота (Jagota), колишній член КМП, посилаючись на місце вини в Проекті статей про відповідальність держав, зауважив: «Це як коли заходиш в кімнату, і можеш сказати, що хтось тільки що викупив сигарету. Ви не можете бачити курця, але ви знаєте, що він там» [4, с. 397–398].

Водночас зауважимо, що всі вчені незалежно від того, чи визнають вони вину як умову міжнародної відповідальності держави, вказують на неприпустимість розуміння вини держави як психологічної категорії [5, с. 73].

Одним із перших із критичною характеристикою концепції вини держави, яка вчинила правопорушення, виступив Д. Анцилотті. На його думку, вина, будучи проявом волі як психологічного акту індивіда, не властива природі держави [6, с. 421]. Ю. М. Колосов зазначав, що в міжнародному праві вина – це факт учинення суб'єктом протиправної дії, і для уникнення змішування понять у міжнародному праві слід говорити не про ставлення у вину вини, а про ставлення у вину вчинення дії [7, с. 41].

І. І. Лукашук зазначав, що часто термін «вина» вживається як синонім правопорушення чи відповідальності, наприклад «винна у вчиненні правопорушення держава». В інших випадках використовується вираз «ставлення у вину» [8, с. 92].

О. М. Жеребцов указує, що вину, як ознаку міжнародного правопорушення, необхідно розуміти як оцінку характеру поведінки держави-правопорушниці з боку міжнародного співтовариства [9, с. 104].

Ю. Ю. Блажевич зазначає про те, що «категорія вини держави застосовується для оцінки протиправної поведінки держави» [2, с. 89].

Отож, застосовуючи поняття «вина держави», потрібно мати на увазі факт учинення протиправного діяння, а не психічне ставлення до вчиненого.

Окремим аспектом вини у сфері міжнародної відповідальності держав є її здатність впливати на тяжкість і наслідки міжнародно-протиправного діяння, зокрема на форми відповідальності, розміри відшкодування.

Наявність умислу (*wilful intent*) виконує вирішальну роль у визначенні тяжкості міжнародно-протиправного діяння. По-перше, умисел (*wilful intent*), злочинний намір (*malice*) і намір заподіяти шкоду (*intention to harm*) є обтяжуючими обставинами вчинення будь-якого міжнародно-протиправного діяння. По-друге, умисел (*wilful intent*) має значення за якісного розмежування між різними видами порушень міжнародного права, а саме: звичайними (*ordinary*) порушеннями – або міжнародними деліктами – з одного боку, і серйозними порушеннями зобов'язань, що очевидні з імперативних норм загального міжнародного права (*ius cogens*), – з іншого. Зокрема, елемент обдумування і намір заподіяти шкоду необхідно розглядати, на думку КМП і частини представників доктрини, як один із основних факторів, що визначають «серйозність» у порушенні зобов'язання, що захищає основоположні інтереси міжнародного співтовариства (див. Коментар ст. 40 Проекту статей). У зв'язку з цим навряд чи необхідно зазначати про важливість установлення умислу або наміру завдати шкоди з боку держави як суб'єкта міжнародного права, а не індивідуального психологічного ставлення до діянь низки державних службовців або посадових осіб *per se* [10, с. 1133].

З впливом вини на тяжкість міжнародно-протиправного діяння невіддільно пов'язано питання *впливу вини на форми відповідальності, розмір відшкодування*.

Навіть прихильники точки зору, згідно з якою не вимагається наявність *mens rea* як обов'язкового елементу міжнародного протиправного діяння, визнають роль вини, відповідно до її ступеня, в оцінці наслідків такого діяння [11, с. 354]. Ця позиція є незаперечною, оскільки міжнародна практика з очевидністю це доводить. За наявності умислу існує тенденція до присудження компенсації, навіть за віддалені наслідки [4, с. 403]. Так, зокрема, М. О. Ушаков зазначає: «Як і у випадку шкоди, особливо матеріальної, наявність умислу або недбалості може, мабуть, братися до уваги при визначенні характеру та обсягу міжнародної відповідальності держави, зокрема як обтяжуюча або пом'якшуюча таку відповідальність обставина» [12, с. 54].

Як указує Дж. Палмізано (G. Palmisano), «передусім, вина може мати вплив на розмір відшкодування шкоди, особливо у випадку вчинення міжнародно-протиправне діяння з наміром заподіяти шкоду. Це підтверджується судовою практикою, рішенням органів держав. За наявності такого умислу відповідальна держава зобов'язана відшкодувати навіть «віддалені» (*remote*) збитки, що є відступом

від загального принципу, згідно з яким держава зобов'язана забезпечити відшкодування лише за збитки, які не є занадто віддаленими або непрямыми щодо протиправного діяння» [10, с. 1133].

Зазначимо, що використання концепції вини в міжнародному праві має особливу специфіку, а саме – її ступінь не завжди впливає на обсяг подальшої відповідальності. У разі порушення норм, що спричинили виключно або насамперед матеріальні збитки, ступінь відповідальності, як і у внутрішньодержавному праві, особливо цивільному, залежить найперше від розмірів завданих збитків. У випадку інших видів порушень, і особливо агресії та інших міжнародних злочинів, ступінь вини держави може виконувати важливу роль у визначенні її відповідальності.

Наприклад, у мирних договорах 1947 р. із Болгарією, Угорщиною, Італією та Румунією ступінь їх відповідальності було визначено з урахуванням того, що вони в підсумку розірвали всі відносини з нацистською Німеччиною і приєдналися у війні до союзників. Мирний договір 1947 р. з Фінляндією також розглядався з урахуванням того, що вона розірвала відносини з нацистською Німеччиною [13, с. 224].

Розглядаючи питання про значення вини для наслідків міжнародного протиправного діяння, треба проаналізувати проблему наявності вини з боку потерпілого суб'єкта. Так, зустрічна вина потерпілої держави також може призвести до зменшення розміру компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок міжнародно-протиправного діяння. Як влучно зазначила КМП, «не всяка дія або бездіяльність, яка посилює заподіяну шкоду, грає тут свою роль... тільки ті дії чи бездіяльність, які можна вважати навмисними або недбалими, тобто які характеризуються відсутністю належної обережності з боку потерпілого щодо його власного майна або прав (Коментар до ст. 39 Проекту статей), повинні бути взяті до уваги» [14, с. 110].

Як указує А. Гаттіні, «Тільки в одній статті, а саме проекті статті 42, Комісія відступила від своєї обережності щодо питання вини; і як не дивно вона робить це для того, щоб розширити сферу «зустрічної недбалості» зі сторони потерпілої держави (або громадян цієї держави, від імені яких пред'являється скарга) до всіх видів відшкодування, на відміну від пропозиції Аранджіо-Руїза, яка зводиться до питань грошової компенсації. Проект статті 42 прямо зазначає про недбалість, так само як про умисні дії або бездіяльність. «Порушення» Комісії пояснюється тими ж судженнями, що призвели до розробки проекту

статті 31: держава-правопорушник, яка має зацікавленість, і, отже, на неї покладається тягар доведення недбалості або злочинного наміру з боку потерпілої держави або її громадян, для того, щоб домогтися зниження розміру відшкодування» [4, с. 404].

Окрім такої матеріальної форми відповідальності, як компенсація, вина впливає і на форму нематеріальної відповідальності – сатисфакцію, зокрема таку форму сатисфакції, як присудження штрафних збитків. Практика держав і міжнародних судів свідчить про тенденцію призначення штрафних збитків тільки у випадках вчинення міжнародно-протиправного діяння свідомо і навмисно. Проте зазначимо, що ні в тексті, ні в коментарі Проекту статей КМП немає посилань стосовно впливу вини на сатисфакцію, і штрафні збитки як форму сатисфакції, незважаючи на повторні пропозиції, представлені спеціальними доповідачами Аранджіо-Руїс і Кроуфорд [10, с. 1133].

Так, зокрема, спеціальний доповідач Аранджіо-Руїс, який порушив питання про актуальність вини як такої у Проекті статей ще 10 років тому, з незрозумілих причин відступив від чіткої позиції з питання, чи повинна братися до уваги наявність і ступінь вини під час прийняття рішення про розмір відшкодування в порядку компенсації. Натомість він зосередився на дещо іншому питанні – про вплив вини на сатисфакцію. Він зробив висновок, що вина стосується «як точки зору настання сатисфакції, так і якості та кількості форм сатисфакції» [15, с. 185–188].

Висновки. У доктрині міжнародного права відсутня загальна позиція щодо сутності і поняття вини. Водночас можна стверджувати про існування незаперечної позиції про неприпустимість розуміння вини держави як психологічної категорії з метою уникнення проведення аналогії з національним правом. Поняття «вина держави» означає факт учинення протиправного діяння, а не психічне ставлення до вчиненого.

Одним із ключових аспектів вини у сфері міжнародної відповідальності держав є її здатність впливати на тяжкість і наслідки міжнародно-протиправного діяння.

Так, зокрема, вина виконує важливу роль у розмежуванні звичайних (*ordinary*) і серйозних порушень зобов'язань, що очевидні з імперативних норм загального міжнародного права. Вина береться також до уваги під час визначення характеру та обсягу міжнародної відповідальності держави, зокрема як обтяжуюча або пом'якшуюча таку відповідальність обставина. Вина впливає на форми міжнародної

відповідальності – і матеріальні, і нематеріальні. Вина може впливати на розмір відшкодування, особливо у випадку вчинення міжнародно-протиправного діяння з наміром заподіяти шкоду.

-
1. Diggelmann O. Fault in the Law of State Responsibility: Pragmatism *ad infinitum*? / O. Diggelmann // German Yearbook of International Law. – 2006. – Vol. 49. – P. 293–305.
 2. Блажевич Ю. Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Юрій Юрійович Блажевич. – К., 2006. – 205 с.
 3. Міжнародне право: підручник / В. А. Ліпкан, В. Ф. Антипенко, С. О. Акулов та ін. / заг. ред. В. А. Ліпкана. – К.: КНТ, 2009. – 752 с.
 4. Gattini A. Smoking/No Smoking: Some Remarks on the Current Place of Fault in the ILC Draft Articles on State Responsibility / A. Gattini // European Journal of International Law. – 1999. – Vol. 10. – P. 397–404.
 5. Хачатуров Р. Л. Вопросы международно-правовой ответственности / Р. Л. Хачатуров // Вектор науки ТГУ. – 2009. – № 1(4). – С. 69–75.
 6. Анцилотти Д. Курс международного права: Введение. Общая часть / Д. Анцилотти; пер. с итал.; под ред. Д. Б. Левин (предисл.); пер.: А. Л. Сакетти, Э. М. Фабриков. – М.: Иностр. лит., 1961. – Т. 1. – 447 с.
 7. Колосов Ю. М. Ответственность в международном праве / Ю. М. Колосов. – М.: Юридическая литература, 1975. – 255 с.
 8. Лукашук И. И. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 405 с.
 9. Международное право: учебник для вузов / А. Н. Жеребцов. – Р/на Дону: Феникс, 2001. – 224 с.
 10. Palmisano G. Fault / G. Palmisano // Max Planck Encyclopedia of Public International Law. – Vol. III. – P. 1128–1136.
 11. Oppenheim L. International Law / L. Oppenheim, H. Lauterpacht. – 8th ed. – Vol. I. – Longmans, 1955. – 1072 p.
 12. Ушаков Н. А. Основания международной ответственности государств / Н. А. Ушаков. – М.: Междунар. отн-ия, 1983. – 181 с.
 13. Tunkin G. I. International Law / G. I. Tunkin. – М.: Progress Publishers, 1986. – 546 p.
 14. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001) // Yearbook of the International Law Commission. – 2001. – vol. II, Part Two. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session. – P. 31–143.
 15. Second report on State responsibility by Mr. Gaetano Arangio-Ruiz. A/CN.4/425 & Corr. 1 and Add. 1 & Corr. 1 // Extract from the Yearbook of the International Law Commission. – 1989. – Vol. II(1). – P. 1–59.

Андрейченко С. С. Влияние вины на тяжесть и последствия международно-противоправного деяния

Исследовано один из ключевых аспектов вины в сфере международной ответственности государств, а именно – способность влиять на тяжесть и последствия международно-противоправного деяния. Установлено, что вина имеет значение в разграничении обычных (ordinary) и серьезных нарушений обязательств, вытекающих из императивных норм общего международного права; вина учитывается при определении объема международной ответственности; вина оказывает влияние на формы международной ответственности, а также на размер возмещения.

Ключевые слова: международная ответственность, вина государства, международно-противоправное деяние, Комиссия международного права ООН.

Andreichenko S. S. Impact of fault upon gravity and consequences of international wrongful act

The article investigates one of the key aspects of fault in scope of international responsibility of states, namely impact of fault upon the gravity and consequences of an international wrongful act.

Presence of state fault plays an important role. Wilful intent is an aggravating factor with respect to the commission of any international wrongful act. Besides, wilful intent plays a role in connection with the qualitative distinction between different types of breaches of international law, namely, ordinary breaches on the one side, and serious breaches of obligations under peremptory norms of general international law, on the other. The element of deliberation and intention to harm should be considered as one of the main factors determining the «seriousness» of the infringement of an obligation protecting fundamental interests of the international community.

It is established in the article that state fault also plays a role with regard to the determination of the consequences of an international wrongful act. Fault may have an effect on reparation by compensation, especially when the international wrongful act is deliberately committed with intention harm. This intent determines an obligation to afford reparation even for «remote» damages – in derogation from the general principle that the state has an obligation to provide reparation only for damages which are not too remote or indirect with respect to the wrongful act in question. Conversely, the so-called contributory fault of the injured state may result in the reduction of the amount of compensation due to the injury caused by the international wrongful act. Fault has an impact upon satisfaction, since the punitive and the compensatory functions are inextricably present in that form of reparation for moral damage.

Key words: international responsibility, state fault, international wrongful act, UNO International Law Commission.

Стаття надійшла 5 червня 2014 року